مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۰۶

سیدعباس موسویان**
اکبر کشاورزیان***

چکیده

یکی از آموزه‌های اقتصادی اسلام، نهاد قرض‌الحسنه است. این نهاد در طول تاریخ اسلام سیر تکاملی داشته، گاه در قالب قرض‌های شخصی، گاه در قالب صندوق‌های قرض‌الحسنه خانگی، محلی و منطقه‌ای بوده و پس از انقلاب و تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا نیز وارد بانکداری شد و بانک‌ها بخشی از منابع خود را به قرض‌الحسنه اختصاص دادند و امروزه بانک‌هایی به عنوان بانک‌های قرض‌الحسنه فعالیت می‌کنند. به اتفاق فقهای مذاهب اسلامی، در قرارداد قرض، اشتراط هر نوع زیاده مالی رباست؛ اما سؤال این است که بانک‌ها و صندوق‌های قرض‌الحسنه که در انجام فرایند اعطای قرض‌الحسنه متحمل هزینه‌هایی چون هزینه پرسنلی، اداری، تبلیغاتی و ... می‌شوند می‌توانند مبلغی را به عنوان کارمزد عملیات دریافت کنند؟ گروهی از فقها دریافت کارمزد را ربا و ممنوع می‌دانند؛ در مقابل گروهی دیگر از فقها، اشتراط کارمزد واقعی را مصداق ربا نمی‌دانند. البته این گروه تأکید دارند که کارمزد نباید بیش از هزینه عملیات قرض‌الحسنه باشد که اجرای دقیق این موضوع چالش‌هایی را برای نظام بانکی به وجود می‌آورد.

این تحقیق به بررسی و شفاف‌سازی مبانی فقهی و موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه پرداخته و با تحلیل ماهیت، میزان واقعی کارمزد، نحوه محاسبه و اخذ کارمزد به تشریح موضوع از جنبه‌های مختلف و ارائه پیشنهادهایی جهت تدوین استفتا از مراجع تقلید در خصوص اصل جواز، قلمرو و نحوه اخذ کارمزد می‌پردازد.

واژگان کلیدی: *قرض‌الحسنه، صندوق‌های قرض‌الحسنه، بانک‌های قرض‌الحسنه، هزینه عملیات، کارمزد.*

طبقه‌بندی JEL: E59، Z12.

---

*. این مقاله برگرفته از پژوهشی است که توسط مؤلفان برای مرکز موضوع‌شناسی احکام صورت گرفته است؛ به همین مناسبت ساختار مقاله قدری با ساختار مقالات علمی متعارف متفاوت است.

**. استاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی (نویسنده مسئول). Email: samosavian@yahoo.com.

***. دکترای اقتصاد و عضو هیئت‌مدیره پست‌بانک. Email: peyvasti@gmail.com.

مقدمه

ابتدا لازم است کلیاتی در خصوص بحث موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه و چارچوب پژوهش با تعریف مفاهیم، بیان مسئله، پیشینه کارهای تحقیقی انجام‌شده، اهداف، ضرورت انجام تحقیق، سؤال‌ها و فرضیه‌های اساسی و روش کلی انجام تحقیق تبیین شود.

«قرض» به معنای بریدن و قطع کردن است. بر این اساس در عقد قرض، رابطه حقوقی قرض‌دهنده با مال قطع شده و مالکیت مال به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود و قرض‌گیرنده می‌تواند آن را در هر جایی مصرف کند.

«قرض‌الحسنه»: اگر در قرارداد قرض، اضافه مشروطی اخذ نشود، آن قرارداد به قرض حسن یا قرض نیکو تعبیر می‌شود که در برخی آیات قرآن* و روایات به آن توصیه شده است.

«کارمزد»: مزدِ کار، اُجرت و پولی را که کسی در برابر انجام کاری می‌گیرد، حق‌العمل یا کارمزد می‌گویند.

«کارمزد قرض‌الحسنه»: مبلغی است که بانک یا یک مؤسسه اعتباری غیربانکی جهت پوشش هزینه‌های مرتبط با اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه ـ اعم از هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه، تبلیغات و ... ـ از متقاضی تسهیلات قرض‌الحسنه دریافت می‌کند.

بیان مسئله: امروزه یکی از فعالیت‌های اصلی بانک‌ها، مؤسسه‌های مالی اعتباری، تعاونی‌های اعتبار و صندوق‌های قرض‌الحسنه، اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه است. این تسهیلات که معمولاً در قالب وام‌های ازدواج، تحصیل، اشتغال و درمان و سایر نیازهای ضروری داده می‌شود به صورت قرض بدون بهره بوده و بانک‌ها و سایر مؤسسات اعتباری غیربانکی در مقابل پول قرض‌داده‌شده، سود یا بهره‌ای دریافت نمی‌کنند؛ اما این بانک‌ها و

*. گرچه در مورد آیاتی که در آنها عبارت «قرضا حسنا» بـه کـار رفتـه بحـث شـده اسـت کـه آیـا شـامل قرض‌الحسنه اصطلاحی می‌شود یا نه؟ و اکثر مفسران معتقدند این آیات مربوط به جهاد مالی و جـانی و انفاقات است، اما آیات دیگری هست که در تفاسیر و روایـات یکـی از مصـادیق آن آیـه قـرض‌الحسـنه شمرده شده است مانند «وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ» (بقره: ۱۱۰).

مؤسسات برای پوشش‌دادن هزینه‌های اجرایی و عملیاتی، درصدی از تسهیلات قرض‌الحسنه را به عنوان کارمزد از متقاضیان تسهیلات قرض‌الحسنه دریافت می‌کنند. این مبلغ که مزدِ کار به شمار می‌رود، بر اساس فتوای برخی فقیهان ربا بوده و بر اساس فتوای برخی دیگر گرچه مجاز است اما باید به مقدار متعارف باشد و بیشتر از آن اشکال دارد؛ ازاین‌رو لازم است مقدار دریافتی بانک‌های بدون ربا به عنوان کارمزد بررسی و موضوع‌شناسی شود تا شرعی یا غیرشرعی بودن مبلغ دریافتی توسط بانک‌ها احراز شود. در این راستا این سؤالات مطرح است:

۱. ماهیت کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی چیست؟

۲. آیا کارمزد بانک‌ها و مؤسسه‌های اعتباری غیربانکی مطابق با هزینه‌های واقعی می‌باشد؟

۳. کدام‌یک از اقلام ذیل می‌تواند جزو اجزای کارمزد قرض‌الحسنه محسوب شود؟

≠ هزینه‌های پرسنلی مرتبط با جذب منابع و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های جاری و اداری مرتبط با اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های اجاره و استهلاک ساختمان و تأسیسات مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های تبلیغات مرتبط با جذب منابع قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های جوایز اعطایی به سپرده‌گذاران قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های قضایی مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه؛

≠ هزینه‌های مطالبات سوخت‌شده مرتبط با تسهیلات قرض‌الحسنه.

۴. اگر کارمزد دریافتی بانک بیشتر از کارمزد واقعی باشد، دریافت مازاد، مصداق چه عنوان فقهی خواهد بود؟

فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

الف) کارمزد واقعی، مصداق اجرت و هزینه عملیات بوده و مصداق عنوان ربا نیست.

ب) هر هزینه اجرایی نمی‌تواند مصداق کارمزد واقعی باشد.

ج) برخی از بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در محاسبه کارمزد مسامحه می‌کنند.

پژوهش حاضر از لحاظ نوع، کاربردی بوده و از روش‌های توصیفی و تحلیل محتوا استفاده نموده و به تجزیه و تحلیل متغیرهای مربوط به کارمزد و هزینه‌های مرتبط در عملیات بانکی می‌پردازد. برخی از شاخص‌ها و متغیرهای این تحقیق دارای آمار و اطلاعات واقعی به صورت مقطعی یا سری زمانی می‌باشد که در این صورت، به بررسی روندی و تجزیه و تحلیل آمار و اطلاعات پرداخته می‌شود. آمار و اطلاعات واقعی حاکم بر کارمزد قرض‌الحسنه از ترازنامه بانک مرکزی، مرکز آمار ایران، روند متغیرهای پولی و بانکی منتشرشده از بانک مرکزی، سازمان بورس و اوراق بهادار، ترازنامه بانک‌ها، بانک قرض‌الحسنه مهر ایران و سایر درگاه‌های معتبر آماری کشور استخراج خواهد شد. روش گردآوری اطلاعات، مطالعه اسنادی و میدانی بوده و در بخش نظری از منابع فقهی و شرعی و در بخش اجرا از قوانین، مقررات، ضوابط و دستورالعمل‌های مرتبط با عملیات قرض‌الحسنه استفاده می‌شود.

این پژوهش بعد از بیان کلیات، به بررسی ابعاد فقهی کارمزد قرض‌الحسنه می‌پردازد؛ سپس به بررسی مبانی موضوع‌شناسی کارمزد قرض‌الحسنه بانکی پرداخته و در نهایت اقلام هزینه‌ای مرتبط با کارمزد واقعی را بررسی می‌کند.

پیشینه تحقیق

درباره قرض و شرایط آن، تحقیقات فراوانی در فقه اسلامی صورت گرفته است. فقها مطالب لازم را در ابواب فقهی و در کتاب القرض بیان کرده‌اند. در ارتباط با مطلق کارمزد نیز مباحث متنوعی در کتاب الاجاره مطرح شده است؛ اما درباره کارمزد قرض به‌ویژه از منظر موضوع‌شناسی، تحقیق مستقلی صورت نگرفته و تنها مطالبی در رساله‌های عملیه، استفتائات و برخی مقالات به شرح ذیل بیان شده است.

صدر و دیگران (۱۳۷۲) در چهارمین سمینار بانکداری اسلامی در مقاله‌ای به «هزینه‌یابی عقود در بانکداری بدون ربا» و در کار بعدی خود در سال ۱۳۷۴ به بررسی «آثار اقتصادی رفتار و عقد قرض‌الحسنه» پرداخته و در ششمین سمینار بانکداری اسلامی ارائه می‌نماید. کار دیگر آقای دکتر *صدر* در زمینه کارمزد قرض‌الحسنه، مربوط به پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم *زهرا عباسی* است که در قالب مقاله‌ای با عنوان «محاسبه هزینه تسهیلات

قرض‌الحسنه و مقایسه آن با سایر عقود اسلامی» در مجله اقتصاد اسلامی در سال ۱۳۸۴ چاپ شده است. در این مطالعه با روش ABC * هزینه عقد قرض‌الحسنه محاسبه و با هزینه عقدهای فروش اقساطی، مشارکت مدنی، مضاربه و سلف مقایسه شده است. در سال ۱۳۷۹ هزینه هر قرارداد قرض‌الحسنه، فروش اقساطی و مشارکت مدنی به‌ترتیب ۷۹، ۵۳۸ و ۲۸۵ هزار ریال است. در همین سال، هزینه هر عقد سلف و مضاربه به ترتیب ۲۴۴ و ۳۰۷ هزار ریال است. برای مطالعه نقش عوامل مؤثر بر هزینه ابزارهای تأمین مالی، تابع هزینه آنها برآورد و مشاهده شد که دستمزد واقعی، یکی از متغیرهای معنادار است که بر هزینه عقد در تمام عقود مطالعه‌شده اثر مثبت دارد؛ برای نمونه اگر متوسط دستمزد واقعی، یک درصد افزایش یابد، هزینه هر عقد قرض‌الحسنه به‌طور متوسط ۰/۹۸ درصد افزایش می‌یابد. هزینه عامل سرمایه و تعداد تسهیلات اعطایی و مبلغ آنها نیز بر هزینه هر عقد مطالعه شد؛ منتها برخلاف عامل کار، تأثیر یکنواختی در کاهش یا افزایش هزینه همه ابزارهای مالی یادشده نداشتند.

موسویان (۱۳۸۳) در مقاله «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه» به بررسی روند شکل‌گیری، قوانین و اثرات اقتصادی و تخلفات صندوق‌های قرض‌الحسنه از جمله در حوزه نحوه محاسبه و دریافت کارمزد پرداخته است.

خرازی (۱۳۸۴) در مقاله «پژوهشی در اقسام بانک و احکام آن» احکام فقهی معاملات بانکی را بررسی کرده است. ایشان در بخشی از این مقاله، پرداخت کارمزد به شرط قرض را یکی از راه‌های مشروع دریافت کارمزد توسط بانک‌ها بیان کرده است.

ملاکریمی خوزانی (۱۳۹۰) در بخشی از مقاله «بررسی فقهی اخذ کارمزد و اعطای تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری در صندوق‌های قرض‌الحسنه» به جمع‌آوری اقوال مراجع معظم تقلید درباره جواز یا حرمت دریافت کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخته است.

*. روش ABC یا روش هزینه‌یابی برمبنای فعالیت انتخاب‌شده روشی است که در آن کلیه فعالیت‌هایی که برای ارائه یک کالا یا انجام یک خدمت انجام‌گرفته، مدنظر قرار می‌گیرد؛ سپس هزینه انجام این فعالیت‌ها محاسبه می‌شود و سرانجام با انتخاب مبنای مناسب تخصیص هزینه بین کالاها صورت می‌گیرد.

بیدار (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی کارمزد قرض‌الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی» به بررسی مسائل فقهی و نحوه محاسبه کارمزد در نظام بانکی پرداخته و اعتقاد دارد که روش فعلی محاسبه و تعیین کارمزد قرض‌الحسنه با مشکل مواجه است. وی اعلام می‌کند شرایطی را که فقها برای جواز دریافت کارمزد بیان کرده‌اند، رعایت نمی‌شود و قراینی مانند تبعیت کارمزد از مبلغ اسمی وام، تعیین کف کارمزد، یکسان بودن آن در شرایط مختلف اقتصادی و پرداخت تبلیغات جوایز بانکی از محل کارمزدها این ادعا را ثابت می‌کند. وی چندین راهکار برای تغییر شیوه فعلی ارائه کرده است که برخی از آنها عبارت‌اند از: وکالت بانک از سوی سپرده‌گذاران، پرداخت کارمزد به شرط قرض و محاسبه کارمزد بر اساس تعداد اقساط. نتیجه بررسی‌های مزبور گویای عدم توانایی کامل آنها برای برطرف‌کردن مشکل شرعی شیوه فعلی است. در این مقاله سه روش جایگزین پیشنهاد شده است: تأمین مخارج قرض‌الحسنه‌ها از بیت‌المال، اختصاص بخشی از منابع قرض‌الحسنه به سرمایه‌گذاری و محاسبه کارمزد واقعی.

موسویان و *کشاورزیان* (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مبانی فقهی و بانکی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه» به بررسی مبانی فقهی و عملیات بانکی کارمزد قرض‌الحسنه در شبکه بانکی کشور پرداخته و ضمن بررسی محاسبات عملی در این زمینه، میزان هزینه‌های انجام‌شده در بانک‌ها را بیشتر از مبلغ کارمزد اخذشده از مشتریان اعتباری قرض‌الحسنه استخراج نمودند. در این تحقیق به تغییر مبنای عقدی قرض‌الحسنه از قرض به وکالت برای قرض‌الحسنه پیشنهادهایی ارائه شده است.

تفاوت این تحقیق با پیشینه بیان‌شده در آن است که مبانی اختلاف فقهی کارمزد قرض‌الحسنه را تبیین کرده، مباحث موضوع‌شناسی کارمزد را با مراجعه عینی به بانک‌ها و صندوق‌ها بررسی می‌کند و در نهایت پاسخ سؤالات اساسی کارمزد را بر اساس استفتائات دقیق از مراجع بزرگوار تقلید استخراج می‌نماید.

ابعاد فقهی کارمزد قرض‌الحسنه

یکی از مباحث چالشی در نظام بانکداری بدون ربا، فقدان شفافیت در ابعاد فقهی برخی عملیات بانکی است. یکی از این موارد ماهیت و نحوه تعیین کارمزد قرارداد قرض‌الحسنه

است. این موضوع به دلیل حساسیت عقد قرض در ایجاد شبهات ربوی، دارای اهمیت بیشتر برای نهاد حاکمیت، کارکنان و مشتریان نظام بانکی از منظر اعتقادات اسلامی است. قرارداد قرض بین بانک و مشتری و حاکم‌بودن رابطه دائن و مدیون و اخذ مبلغ اضافی، شبهاتی را برای برخی متفکران و کارشناسان عرصه بانکداری و مشتریان به وجود آورده است. قوانین جذب منابع قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور که در آن، اعطای جایزه توسط بانک‌ها مجاز می‌باشد، کارمزد اخذشده از مشتری به اندازه مزد یا هزینه کار انجام‌شده بابت هزینه‌های جذب منابع و هزینه‌های غیرعملیاتی نظام بانکی که در قانون عملیات بانکی بدون ربا نیز تصریح شده است، می‌توانند ابعاد فقهی متنوعی داشته باشند. جهت تبیین ماهیت حقوقی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانکی، ابتدا به بررسی روایات ناظر بر ربا و فتاوای فقهای امامیه در خصوص کارمزد پرداخته می‌شود تا شمول یا عدم شمول عنوان ربا نسبت به کارمزد تبیین شود.

روایات ناظر به ربا

در باب ربا با دو گروه روایت مواجهیم:

گروه نخست: روایایی که اشتراط هر نوع زیاده را مصداق ربا می‌داند؛ مانند:

۱. عن ابی‌جعفر﵇ قال: «من أقرض رجلا ورقا فلایشترط الّا مثلها، فان جوزی اجود منها فلیقبل و لایأخذ احد منکم رکوب دابّهٔ او عاریهٔ متاع یشترط من اجل قرض ورقه»: امام *باقر*﵇ فرمود: کسی که به دیگری درهم‌هایی را قرض می‌دهد، جز برگرداندن مثل آن را شرط نکند؛ پس اگر بهتر از آن به او بازگردانده شد بپذیرد. هیچ‌کدام از شما در مقابل قرض‌دادن درهمی، سواری حیوان یا عاریهٔ چیزی را شرط نکند (حرّ عاملی، ۱۴۱۳ق، ج۱۸، ص۳۵۷، ح۱۱).

۲. عن ابی‌عبدالله﵇ قال: «الربا رباءان، احدهما حلال و الاخر حرام، فامّا الحلال فهو ان یقرض الرجل قرضاً طمعاً ان یزیده و یعوّضه باکثر ممّا اخذه بلاشرط بینهما، فان اعطاه اکثر ممّا اخذه بلاشرط بینهما فهو مباح له و لیس له عندالله ثواب فیما اقرضه و هو قوله عزّوجل «فلا یربوا عندالله» و اما الربا الحرام فهو الرجل یقرض قرضاً و یشترط ان یردّ اکثر ممّا اخذه فهذا هو الحرام»: امام *صادق*﵇ فرمود: ربا دو گونه است: حلال و حرام. ربای حلال آن

است که شخص قرض دهد بدان امید که زیادتر به وی برگرداند؛ بدون آنکه شرطی میان آنها باشد. در این صورت، اگر بیشتر به وی برگرداند، درحالی‌که شرطی میان آنان نیست، مباح است و این قرض نزد خداوند ثوابی ندارد و این همان است که خداوند عزوجل در قرآن فرمود: «نزد خداوند زیاد نمی‌شود»؛ اما ربای حرام آن است که قرض دهد و شرط کند بیشتر از آنچه قرض داده برگردانده شود. این ربا حرام است (همان، ص۱۶۰، ح۱).

گروه دوم: روایاتی که موضوع نفع و سود را به عنوان ربا مطرح می‌کنند؛ مانند:

۱. روی علی علیه‌السلام عن الرسول صلی‌الله‌علیه‌وآله قال: «کل قرض جرّ منفعهٔ فهو ربا»: حضرت *علی* علیه‌السلام از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل می‌کند که فرمود: هر قرضی که نفعی برای قرض‌دهنده در پی داشته باشد، ربا است (شوکانی، ۱۴۱۳ق، ج۵، ص۳۵۱).

۲. عن ابی‌عبدالله علیه‌السلام «انه قال فی الرجل یعطی الرجل مالاً لیعمل به، علی ان یعطیه ربحاً مقطوعاً، قال: هذا الربا محضاً»: امام *صادق* علیه‌السلام در مورد مردی که به کسی مالی می‌دهد تا با آن مال کار کند و شرط می‌کند که قرض‌گیرنده سود مقطوعی بپردازد، فرمود: این ربای محض است (نوری، ۱۴۰۸ق، ج۱۳، ص۳۴۴، ح۳).

مطابق اطلاق گروه نخست از روایات هر نوع اشتراط زیاده اعم از اینکه عنوان «منفعت، نفع یا ربح» بر آن صدق بکند یا نه، ممنوع و مصداق عنوان ربا شمرده شده است؛ اما مطابق گروه دوم از روایات تنها اشتراط زیاده‌ای که تحت یکی از عناوین «منفعت، نفع یا ربح» قرار می‌گیرد مصداق عنوان ربا شمرده شده است.

فتاوای فقهای امامیه در خصوص کارمزد

فقهای امامیه نیز به تبع روایات معصومان علیهم‌السلام در بحث قرض به دو گروه تقسیم می‌شوند: گروه اول با استناد به روایاتی مانند روایت اول و دوم اشتراط هر نوع زیاده نسبت به مال قرض داده‌شده را ربا می‌دانند؛ به همین جهت اشتراط کارمزد قرض‌الحسنه را نیز از مصادیق زیاده و ربا می‌شمارند؛ اما گروه دوم به تبع روایاتی همانند روایت سوم و چهارم تنها شرط نفع و سود نسبت به قرض دهنده را ربا می‌دانند؛ بنابراین شرط کارمزد در حد پوشش هزینه‌های اعطای قرض را منفعت و سود محسوب نکرده و مصداق عنوان ربا نمی‌دانند. برای نمونه فتاوی برخی از مراجع تقلید از دو گروه نقل می‌شود.

قائلان به جواز کارمزد

امام خمینی﵀: پول گذاشتن در بانک و وام گرفتن اشکال ندارد و زیادی اگر حقیقتاً کارمزد باشد با توافق طرفین مانع ندارد؛ ولی بهره وام ربا و حرام است و با تغییر نام حلال نمی‌شود (امام خمینی،۱۳۷۲ق).

آیت‌الله *خامنه‌ای*: «کارمزد به عنوان مخارج صندوق، گرفته می‌شود؛ لذا مسئولان محترم صندوق باید طوری محاسبه کنند که کارمزد به مقدار هزینه‌های جاری صندوق مانند آب و برق و حقوق کارمندان و امثال آن باشد. حال اگر این محاسبه صورت گرفت و احیاناً مبلغی اضافه آمد، مصرف آن بستگی به نظر مسئولان صندوق دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹).

آیت‌الله *جوادی آملی*: «قرض به شرط زیاده، رباست. چیزی که به عنوان کارمزد پرداخت شود، جایز است» (http://www.esra.ir).

آیت‌الله *سبحانی*: «عمل مسلم محترم است و کارگزار، خدماتی به طرفین ارائه می‌دهد؛ مثلاً وثیقه لازم دارد و وثیقه امروز تنها با گرفتن چک صورت نمی‌پذیرد، بلکه باید خصوصیات آن در دفتر ثبت شود و دفترچه اقساط تنظیم گردد. این نوع اعمال نمی‌تواند رایگان باشد. قرآن کریم می‌فرماید: «لایضار کاتب»: نویسنده نباید مورد ضرر و زیان قرار گیرد» (سبحانی، ۱۳۸۹، ج۱، سؤال ۷۹۳).

آیت‌الله *مکارم شیرازی*: «هرگاه کارمزد در حد حقوق کارمندان و هزینه‌های جاری باشد جائز است؛ خواه کارمندان به صندوق ببخشند یا آن را بگیرند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹).

قائلان به ممنوعیت کارمزد

آیت‌الله *تبریزی*﵀: «گرفتن زیادی از مقدار قرض جایز نیست؛ گرچه به عنوان کارمزد باشد و راه مشروع گرفتن زیادی آن است که صاحبان قرض‌الحسنه، دفترچه‌هایی به عنوان دفترچه اقساط مثلاً تهیه کنند که فی‌نفسه مالیّت داشته باشد و هریک از آن دفترچه‌ها را به متقاضی قرض‌الحسنه به همان زیادی که می‌خواهند از او بگیرند، بفروشند و در ضمن بیع شرط کنند که صندوق قرض بدون سود بدهد، والله العالم» (تبریزی، ۱۳۷۸).

آیت‌الله *صافی*: «به‌طورکلی وام به شرط سود و لو به عنوان کارمزد و نیز به شرط گذاشتن مبلغی در حساب، ربا و حرام است» (صافی گلپایگانی، ۱۴۱۴ق).

آیت‌الله *سیستانی*: «قرض‌دهندگان نمی‌توانند به عنوان کارمزد پولی بر قرض‌گیرنده شرط نمایند؛ ولی اگر قرض‌گیرنده مبلغی را به عنوان جعل برای کارمندی که مقدمات معامله را انجام می‌دهد تعیین نماید بی‌اشکال است» (سیستانی، ۱۴۱۸ق).

آیت‌الله *هاشمی شاهرودی*: «اگر صندوق یا بانک وجه را از مستقرض به عنوان حق‌الوساطه و کمیسیون اخذ کند، بدین‌صورت که صندوق یا بانک واسطه بین صاحب مال و مستقرض باشد، مالک وجوه دریافتی می‌شود و خرج کردن آن در هزینه‌های آب، برق و موارد دیگر که در سؤال اشاره شده است جایز است» (https://hashemishahroudi.org).

مبانی موضوع‌شناسی عقد قرض و کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانکی

مطابق روایات، قرض‌دادن به مؤمن، مصداق روشن احسان و عمل نیک است و ثواب بسیاری دارد. اگر مؤمنی برای حفظ جان یا ناموس خود یا خانواده‌اش تقاضای قرض کند، قرض‌دادن به او واجب است و نباید کوتاهی کرد. در نظام بانکداری بدون ربای ایران قرض‌الحسنه تنها مورد اعطای وام است که بدون دریافت سود و با اخذ کارمزد در زمینه‌های مشخص و به گروه‌های خاصی از افراد جامعه پرداخت می‌شود. با توجه به مباحث فقهی که در بخش قبل ارائه شد، در این قسمت به دنبال نمایان‌کردن رویکرد قانون عملیات بانکی بدون ربا، نظام بانکی، دستورالعمل‌های اجرایی و فرایند اجرایی اخذ کارمزد قرض‌الحسنه در شبکه بانکی کشور هستیم.* این بررسی نشان خواهد داد که بانک‌های کشور با چه کیفیتی اقدام به اخذ کارمزد نموده و چگونه با عناوین فقهی و حقوقی تطبیق داده می‌شود.

پرتال جامع علوم انسانی

*. قرض‌الحسنه منحصر به شبکه بانکی نبوده و در صندوق‌های قرض‌الحسنه، خانوادگی، اداری، دوستانه و ... نیز وجود دارد؛ اما به دلیل تنوع عملیات آنها، تخلفات و سوءاستفاده‌های گسترده برخی از آنها، اهداف حمایتی از اقشار خاص، عدم شمولیت قوانین پولی کشور و سهم بازاری پایین آنها در کشور به بررسی آنها پرداخته نشده است.

تعریف عقد و کارمزد قرض‌الحسنه در قوانین و مقررات

بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی، قرض‌الحسنه عقدی است که به موجب آن بانک ـ به عنوان قرض‌دهنده - مبلغ معینی را طبق شرایط مقرر در دستورالعمل بانک مرکزی به اشخاص ـ به عنوان قرض‌گیرنده ـ تملیک می‌نماید.

کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه، مبلغی است که بانک یا یک مؤسسه اعتباری غیربانکی جهت پوشش هزینه‌های مرتبط با اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه ـ اعم از هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه، تبلیغات و ... ـ از متقاضی تسهیلات قرض‌الحسنه دریافت می‌کند.

ویژگی‌های عقد قرض‌الحسنه بانکی

قرض‌الحسنه تنها مورد اعطای وام در نظام بانکداری اسلامی است که بدون دریافت سود و تنها با اخذ کارمزد در زمینه‌های مشخص و به گروه‌های خاصی از افراد جامعه پرداخت می‌شود. هر یک از عقود بر اساس مبانی فقهی دارای ویژگی‌هایی هستند که بر اساس رابطه حقوقی، لازم یا جایز بودن، نوع کاربرد در بخش اقتصادی، مدت زمان بازپرداخت، حساسیت نظارت‌های شرعی، ایجاد منابع مالکیتی (آزاد) یا منابع وکالتی و ... چارچوب عقد را مشخص می‌کند. برخی از این ویژگی‌های حقوقی با توجه به دستورالعمل بانک مرکزی به شرح ذیل است:

انتقال مالکیت: مالکیت مبلغ وام اعطایی بانک در مدت تعیین‌شده در قرارداد، به قرض‌گیرنده منتقل می‌شود.

رابطه دائن و مدیون: رابطه حقوقی بین بانک (قرض‌دهنده) و مشتری (قرض‌گیرنده)، رابطه دائن و مدیون است؛ بنابراین مشتری بدون توجه به نوع مصرف وام، وضعیت مالی و ... مکلف است در سررسیدهای مشخص نسبت به بازپرداخت وام اقدام نماید.

عدم دریافت زیاده: این موضوع با حساسیت بیشتری در بانک انجام می‌شود و تنها مزد کار انجام‌شده برای تجهیز و تخصیص منابع از مشتری اخذ می‌شود.

نرخ کارمزد: مطابق آیین‌نامه میزان کارمزد وام قرض‌الحسنه بین ۲,۵ تا ۴ درصد بر حسب هزینه‌های بانک یا مؤسسه اعتباری غیربانکی می‌باشد.

لزوم عقد: قرض‌الحسنه عقدی لازم بوده و یکی از طرفین نمی‌تواند بدون موافقت دیگری قرارداد را فسخ نماید.

فراگیر بودن قلمرو قرض: از لحاظ فقهی می‌توان قرض‌الحسنه را در تمام بخش‌های اقتصادی استفاده کرد؛ اما به دلیل محدودیت منابع، تسهیلات قرض‌الحسنه در بانک‌ها تنها در رفع احتیاجات ضروری و برای اقشار خاص و با جنبه حمایتی استفاده می‌شود.

سررسید معین: بازپرداخت وام قرض‌الحسنه در بانک، معمولاً میان‌مدت (دو تا سه‌ساله) و با اقساط ماهانه انجام می‌شود. البته وام ازدواج با بازپرداخت پنج‌ساله و اقساط ماهانه می‌باشد.

نظارت بر قرارداد: بر اساس مبانی حقوقی، نظارت دقیق برای تسهیلات قرض‌الحسنه لازم نیست؛ اما به دلیل محدودیت منابع، بانک‌ها در اعطای وام مستنداتی را برای مصرف وام اخذ می‌نمایند.

زمینه‌های مصرف قرض: از لحاظ حقوقی، به دلیل اینکه مالکیت مبلغ قرض منتقل می‌شود، گیرنده وام به منابع مالکیتی (آزاد) دست یافته و می‌تواند بدون دغدغه شرعی از آن استفاده نماید. بر این اساس، وام دریافتی به حساب مشتری واریز می‌شود.

موارد و فرایند کلی اجرای قرارداد قرض‌الحسنه در بانک

شورای پول و اعتبار در پانصدوبیست‌وپنجمین جلسه مورخ ۱۳۶۳/۱/۱۹ دستورالعمل اجرایی قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها را تصویب نمود. در ماده ۲ این دستورالعمل، موارد مصرف مجاز قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها به سه دسته به شرح ذیل تقسیم نمود.

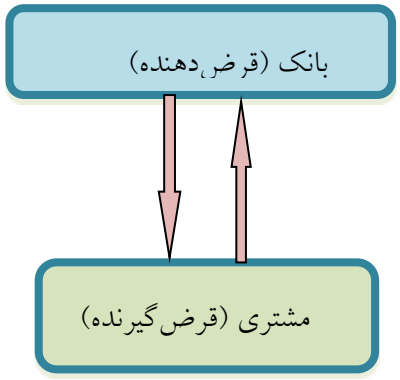
الف) شرکت‌های تعاونی به منظور ایجاد کار؛

ب) کارگاه‌ها و واحدهای تولیدی متعلق به اشخاص حقیقی یا حقوقی به منظور کمک به افزایش تولید؛

ج) رفع احتیاجات اشخاص حقیقی.

در اعطای وام قرض‌الحسنه، بانک به صورت مستقیم با وام‌گیرنده ارتباط دارد و نهاد دیگری درگیر این موضوع نمی‌شود. در شکل شماره ۱ فرایند کلی اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه ارائه شده است.

شکل ۱: فرایند کلی اعطای تسهیلات قرارداد قرض‌الحسنه در بانک



چنانچه در شکل بالا مشخص است، مشتری برای رفع احتیاجات ضروری ـ مانند درمان، ازدواج و تحصیل ـ اقدام به درخواست وام قرض‌الحسنه از بانک می‌نماید و بانک با بررسی مستندات مشتری و حصول اطمینان از بازگشت تسهیلات اعطایی، اقدام به پرداخت وام قرض‌الحسنه با اقساط ماهانه می‌نماید.

نرخ کارمزد وام قرض‌الحسنه

بر اساس مدارک و مستندات قانونی، آیین‌نامه‌ها و نامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نرخ کارمزد وام قرض‌الحسنه به شرح ذیل می‌باشد.

ماده ۱۷ آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا (تصویب‌نامه شماره ۸۸۶۲۰ مورخ ۱۳۶۲/۱۰/۱۲ هیئت وزیران): هزینه‌های پرداخت قرض‌الحسنه در هر مورد بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران محاسبه و از قرض‌گیرنده دریافت خواهد شد و نرخ کارمزد قرض‌الحسنه در ماده ۸ این دستورالعمل، به شرح ذیل می‌باشد:

> ماده ۸: کارمزد دریافتی بانک‌ها بابت قرض‌الحسنه اعطایی در موارد بندهای الف و ب ماده ۲ حداکثر ۱/۵ درصد در سال و در مورد بند ج ماده ۲ معادل ۱ درصد در سال تعیین می‌گردد. مشروط بر اینکه از هزینه‌های تجهیز منابع اعطای قرض‌الحسنه و نیز هزینه‌های اعطاء آن تجاوز ننماید.

بر اساس نامه شماره نب/۷۲۴۴ مورخ ۱۳۷۵/۰۹/۲۴ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نرخ کارمزد قرض‌الحسنه به ۴ درصد افزایش یافت.

بر اساس تصمیمات متخذه در هشتصدوهفتادمین جلسه مورخ ۱۳۷۵/۰۸/۲۶ شورای پول و اعتبار مقرر گردید نرخ کارمزد دریافتی بابت قرض‌الحسنه اعطایی به اشخاص حقیقی و حقوقی ۴ درصد در سال و نرخ کارمزد دریافتی قرض‌الحسنه بین بانک‌ها به ۳ درصد افزایش یابد.

نرخ خسارت تأخیر تسهیلات قرض‌الحسنه

میزان خسارت تأخیر تأدیه تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی بر اساس نامه شماره نب/۱۴۰۰ مورخ ۱۳۶۹/۰۴/۲۶ معادل ۱۲ درصد در سال می‌باشد. در حال حاضر نیز این نرخ در نظام بانکی کشور حاکم است.

تأخیر در پرداخت بدهی‌ها و تعهدات بانکی از جمله مسائلی است که هم در بانک متعارف (ربوی) و هم در بانک بدون ربا صورت می‌پذیرد. تعویق افتادن ایفای تعهدات و بازپرداخت تسهیلات و مطالبات بانکی آثار سوء بسیاری هم برای بانک‌ها و هم برای اقتصاد کشور دارد. در بیشتر جوامع بشری، به‌ویژه کشورهای پیشرفته، برای حل مشکلات و کاستن از آثار سوء تعویق پرداخت بدهی‌ها، قوانین و راهکارهایی تنظیم شده است که در عین تنوع، در دو گروه طبقه‌بندی می‌شود: گروه اول، مربوط به بدهکارانی است که به دلایلی چون ورشکستگی و حوادث دیگر از پرداخت بدهی ناتوان هستند و گروه دوم، مربوط به بدهکاران متخلفی است که با وجود تمکن از پرداخت بدهی نقض تعهد کرده و از آن امتناع می‌کنند. برای گروه اول قانون ورشکستگی و اعسار و برای گروه دوم قانون «جریمه تأخیر تأدیه» وضع شده است (رک به: موسویان و ملاکریمی، ۱۳۹۴).

مراجع تقلید درباره جواز گنجاندن شرط جریمه تأخیر در قراردادهای بانکی بر اساس استنباط از منابع فقهی (کتاب، سنت، اجماع و عقل) نظرات متفاوتی دارند. برخی از فقها با گرفتن مبلغ اضافه بابت تأخیر در بازپرداخت تسهیلات، چنانچه بر اساس موازین اسلام با توافق طرفین (به صورت شرط در عقد صحیح و لازم قید شود)، معتبر دانسته‌اند. برخی از آنها گرفتن مبلغ زیادی بابت تأخیر ادای دین را ربا قلمداد می‌کنند؛ چه این مبلغ اضافی ضمن عقد، شرط شده باشد یا خیر. با تأیید شورای نگهبان در سال ۱۳۶۱ دریافت مبلغی

به عنوان جریمه تأخیر تأدیه در قراردادهای بانکی مجاز است در صورتی که به عنوان شرط ضمن عقد در متن قرارداد آمده باشد.

در تحلیل فقهی دیدگاه شورای نگهبان که دریافت جریمه تأخیر تأدیه را به صورت شرط ضمن عقد و وجه التزام مجاز می‌داند، می‌توان گفت: مطابق قاعده «المومنون عند شروطهم» که نزد فقها ثابت شده است، اگر در ضمن قرارداد صحیح و لازم، شرطی قرار داده شود که اولاً: مخالف مقتضای عقد نباشد، ثانیاً: مخالف کتاب و سنت نباشد و ثالثاً: مورد توافق طرفین باشد، این شرط صحیح و همانند عقد، لازم‌الوفاست (همان).

مدت بازپرداخت وام قرض‌الحسنه بانکی

مطابق ماده ۶ دستورالعمل اجرایی قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها، مدت بازپرداخت قرض‌الحسنه به ترتیب زیر است:

الف) در موارد شرکت‌های تعاونی و واحدهای تولیدی، حداکثر ۵ سال؛

ب) در موارد رفع احتیاجات اشخاص حقیقی، حداکثر ۳ سال.

در حال حاضر بانک مرکزی بانک‌ها را مکلف به پرداخت وام قرض‌الحسنه ازدواج از طریق سامانه «تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج» نموده و مدت بازپرداخت آن پنج سال می‌باشد. یکی دیگر از روش‌های پرداخت وام قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور، تکالیف بودجه‌ای سالانه و تفاهم‌نامه‌های همکاری نظام بانکی با سازمان‌های حمایتی نظیر کمیته امداد امام خمینی﵀، سازمان بهزیستی، وزارت کار، تعاون و رفاه و ... می‌باشد که محل مصرف و مدت بازپرداخت هر کدام از آنها در مفاد تفاهم‌نامه مشخص می‌شود که اغلب ۴ یا ۵ سال است.

حد مجاز تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی بانک‌ها

میزان تسهیلات قرض‌الحسنه بانک‌ها بر اساس ماده ۴ و ۵ دستورالعمل اجرایی قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها تعیین می‌گردد. در حال حاضر حد مجاز تسهیلات قرض‌الحسنه ازدواج معادل ۳۰۰ میلیون ریال برای هر یک از مزدوجین (برای مزدوجین خاص تا ۵۰۰ میلیون ریال) و برای سایر احتیاجات شخصی معادل ۲۰۰ میلیون ریال تعیین شده است.

حد مجاز کلی میزان تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی هر بانک تا سال ۱۳۸۶ مطابق ماده ۵ دستورالعمل توسط بانک مرکزی تعیین می‌شد. بعد از سال مذکور حد مجاز کل تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی هر بانک مطابق بند ۱ تصویب‌نامه شماره ۲۱۱۴۲۲/ت ۳۹۳۹۴ مورخ ۱۳۸۶/۱۲/۲۶ هیئت وزیران در خصوص «نحوه ساماندهی منابع قرض‌الحسنه مؤسسات اعتباری و ترویج فرهنگ قرض‌الحسنه در بین مردم» تعیین می‌شود.

ماده ۱: کلیه مؤسسات اعتباری مکلف‌اند سازوکار جذب سپرده پس‌انداز قرض‌الحسنه و تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه را از سایر سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی مجزا نمایند و حداقل معادل نودوپنج درصد منابع سپرده‌های قرض‌الحسنه را پس از کسر سپرده قانونی به پرداخت تسهیلات قرض‌الحسنه اختصاص دهند. پرداخت هرگونه تسهیلات خارج از قرض‌الحسنه از محل سپرده‌های پس‌انداز قرض‌الحسنه ممنوع بوده و تخلف محسوب می‌شود.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مصوبه هیئت وزیران را به بانک‌ها ابلاغ و بر اساس ماده یک آن، هرساله میزان تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی هر یک از بانک‌ها را تعیین می‌نماید.

سقف جمعی وام قرض‌الحسنه

محل تأمین منابع وام قرض‌الحسنه، سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز (ریالی) می‌باشد. بر اساس ضوابط جاری، بانک‌ها باید ۹۵ درصد از سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز را بعد از کسر سپرده قانونی، به وام قرض‌الحسنه اختصاص دهند؛ برای مثال اگر بانکی به میزان ۱۰۰ هزار میلیارد ریال سپرده قرض‌الحسنه پس‌انداز داشته باشد و نرخ سپرده قانونی معادل ۱۰ درصد باشد، منابع این بانک پس از کسر سپرده قانونی معادل ۹۰ هزار میلیارد بوده و باید ۹۵ درصد آن یعنی ۸۵/۵ هزار میلیارد آن را وام قرض‌الحسنه پرداخت نماید.

سقف فردی وام قرض‌الحسنه

با توجه به محدودیت منابع قرض‌الحسنه که در کل نظام بانکی حدود ۵ درصد می‌باشد، بانک مرکزی برای اعطای وام قرض‌الحسنه به افراد خاص و اغلب آسیب‌پذیر اقدام به تعیین سقف وام قرض‌الحسنه بر اساس ضوابط ابلاغی می‌نماید.

- ✓ در حال حاضر (سال ۱۳۹۷) سقف وام قرض‌الحسنه ازدواج معادل ۳۰۰ میلیون ریال برای هر یکی از زوجین می‌باشد.
- ✓ مدت بازپرداخت وام قرض‌الحسنه ازدواج پنج سال و با اقساط ماهانه می‌باشد.
- ✓ ثبت‌نام وام ازدواج در سامانه بانک مرکزی انجام می‌شود.
- ✓ وام قرض‌الحسنه برای اقشار خاص، در قالب دستورالعمل‌ها و ضوابط خاص ابلاغی و اخذ گواهی از نهادهای حمایتی (کمیته امداد امام، سازمان بهزیستی و ...) انجام می‌شود.
- ✓ در حال حاضر وام قرض‌الحسنه در قالب درمان، مسکن، تولید و ... که قبلاً متعارف بود، پرداخت نمی‌شود.
- ✓ مدارک و مستندات مورد نیاز (خاص قرض‌الحسنه ازدواج) به غیر از مدارک هویتی مشتری و ضامنین، سند ازدواج می‌باشد.
- ✓ داشتن حساب بانکی (ترجیحاً جاری بدون دسته‌چک) و صدور کارت اقساط الزامی است.

نحوه محاسبه کارمزد وام قرض‌الحسنه در نظام بانکی

شیوه‌نامه اجرایی نحوه محاسبه کارمزد در طول دوره اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا تغییر یافته ولی مبنای محاسبات، مانده تسهیلات قرض‌الحسنه پرداختی و مدت‌زمان استفاده در سال مالی مربوطه می‌باشد. در اولین روش اجرایی محاسبه کارمزد قرض‌الحسنه، کارمزد سال مربوطه، همراه با قسط اول و کارمزد سال بعدی، همراه با اولین قسط هر سال (فروردین‌ماه) از قرض گیرنده اخذ می‌شد. با تغییر روش محاسبه، مبالغ محاسبه‌شده کارمزد در موعد پرداخت و سررسیدهای سالانه از مشتری دریافت می‌شد.

در آخرین روش محاسبه که در تمام بانک‌های کشور بر اساس دستورالعمل بانک مرکزی (نامه شماره ۲۳۳۲۹۴ مورخ ۱۳۸۸/۱۱/۰۶ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران) یکسان است، بعد از محاسبه کارمزد ۴ درصد، در وام قرض‌الحسنه با بازپرداخت سه‌ساله، به جای تعیین ۳۶ ماه برای بازپرداخت اقساط، ۳۳ ماه برای بازپرداخت اصل اقساط تعیین می‌شود

و مشتری در قسط اول، قسط سیزده و قسط بیست‌وپنج تنها کارمزدهای سالانه مربوطه را پرداخت می‌نماید. بدیهی است اگر بازپرداخت وام چهار یا پنج‌ساله باشد، به ترتیب در اقساط سی‌وهفت و چهل‌ونه نیز کارمزدهای سالانه دریافت می‌شود.

کارمزد (درآمد): ملاک شناسایی درآمد، زمان دریافت کارمزد نبوده و صرفاً کارمزد هر سال به میزان مدت مربوط به همان سال (زمان باقیمانده تا پایان سال) به حساب درآمد منظور و کارمزد مربوط به سال آینده از کارمزد متعلق به هر سال (قسط یک، سیزده و بیست‌وپنج) کسر و در حساب واسطه «سود و کارمزد سال‌های آینده قسط سررسید شده» نگهداری تا در سال آتی و همزمان با اولین روز کاری فروردین‌ماه از حساب فوق خارج و به حساب کارمزد دریافتی (یا کارمزد معوق) منظور شود.

چنانچه مشتری قبل از سررسید هر یک از اقساط ۱۳ و ۲۵ (مربوط به کارمزد)، اقدام به تسویه کامل بدهی نموده و یا پیش از اقساط یادشده، مانده بدهی قرض‌الحسنه اعطایی به هر دلیل تبدیل به دین حال شود، مشمول تخفیف اقساط کارمزد سال سررسید نشده (تخفیف کارمزد جلو پرداختی) می‌شود.

با توجه به اینکه کارمزد دریافتی قرض‌الحسنه اعطایی بابت هزینه‌هایی است که بانک برای تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه متحمل شده و قرض‌گیرنده قبول نموده آن را علاوه بر مبلغ قرض پرداخت نماید، جزء دیون مسلم وی محسوب و در صورت تأخیر در پرداخت، مشمول وجه التزام خواهد شد.

روش اجرایی نحوه محاسبه و اخذ کارمزد به صورت مثال زیر توضیح داده می‌شود: بانک در تاریخ ۱۳۹۰/۰۲/۰۶ نسبت به اعطای وام قرض‌الحسنه ازدواج به مبلغ ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ ریال (با نرخ کارمزد ۴ درصد و نرخ وجه التزام ۱۲ درصد) با بازپرداخت ۳۶ ماهه و ضامنین معتبر اقدام نموده است. میزان کارمزد سالانه و اقساط تسهیلات به شرح ذیل محاسبه می‌شود.

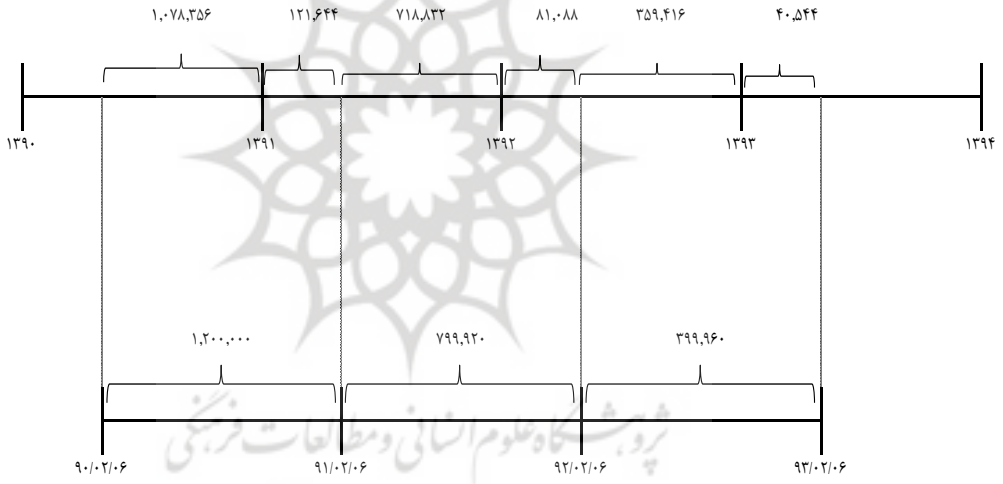
نحوه محاسبه اصل اقساط وام قرض‌الحسنه: با توجه به سه‌ساله و اقساط ماهانه بودن بازپرداخت وام، ابتدا مبلغ وام را به عدد ۳۳ تقسیم می‌کنیم تا مبلغ اصل اقساط وام در ۳۳ قسط تعیین شود. برای اینکه شعبه با مشکل ارقام خرد مواجه نشود، اقساط را تا هزارگان رند کرده و در قسط اول، مبلغ بیشتری از مشتری اخذ می‌شود.

۹۱۲,۰۰۰ مبلغ قسط اول از اصل بدهی

۳۰,۰۰۰,۰۰۰ ÷ ۳۳ = ۹۰۹,۰۹۱

۹۰۹,۰۰۰ مبلغ سایر اقساط از اصل بدهی

نحوه محاسبه کارمزد وام قرض‌الحسنه: کارمزد هر سال به شرح ذیل در همان سال مالی محاسبه و از گیرنده وام دریافت می‌گردد.



کارمزد سال‌های وام

-**کارمزد سال اول** (قسط اول): دریافتی از مشتری در قسط اول

۳۰,۰۰۰,۰۰۰ × ٪۴ =۱,۲۰۰,۰۰۰

- مانده از اصل وام در سال‌روز ۹۱/۲/۶

۳۰,۰۰۰,۰۰۰-۱۰,۰۰۲,۰۰۰ =۱۹,۹۹۸,۰۰۰

- **کارمزد سال دوم** (قسط سیزدهم): دریافتی از مشتری در قسط سیزدهم

۱۹,۹۹۸,۰۰۰ × ٪۴ =۷۹۹,۹۲۰

- مانده از اصل وام در سال‌روز ۹۲/۲/۶

۱۹,۹۹۸,۰۰۰ -۹,۹۹۹,۰۰۰ =۹,۹۹۹,۰۰۰

- **کارمزد سال سوم** (قسط بیست و پنجم): دریافتی از مشتری در قسط بیست و پنجم

۹,۹۹۹,۰۰۰ ×٪۴ =۳۹۹,۹۶۰

- **کل کارمزد وام قرض‌الحسنه** ۱,۲۰۰,۰۰۰+۷۹۹,۹۲۰+۳۹۹,۹۶۰ =۲,۳۹۹,۸۸۰

که اگر این رقم را به کل مبلغ وام تقسیم کنیم نزدیک به ۸ درصد در می‌آید.

تجزیه و تحلیل عملیاتی نرخ کارمزد واقعی در نظام بانکی

با توجه به حساسیت اخذ نرخ کارمزد واقعی از قرض‌گیرنده در هر یک از قوانین، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های کارمزد، شرط فزونی نیافتن مبلغ کارمزد دریافتی بانک از میزان هزینه‌های تجهیز منابع و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه تأکید شده است. بر این اساس، چنانچه این شرط را به عنوان خط قرمز موضوع کارمزد در نظر بگیریم و سقف کارمزد را حداکثر معادل هزینه‌های مرتبط قرار دهیم، در این قسمت میزان کارمزد واقعی در نظام بانکی کشور با یک سری فروض و با مبنا قراردادن آمار و اطلاعات واقعی یک بانک دولتی بررسی می‌شود.

برای نهادینه‌کردن یک تجزیه و تحلیل منطقی، ابتدا هزینه‌هایی که برای تجهیز این منابع از لحاظ دستورالعمل‌های مرتبط صورت می‌پذیرد، بررسی و سپس هزینه‌های مرتبط با بخش مصارف یا تسهیلات قرض‌الحسنه اعطایی محاسبه می‌شود و در نهایت میزان هزینه‌های انجام‌شده با میزان کارمزد دریافتی مقایسه می‌گردد.

هزینه‌های تجهیز منابع از منظر دستورالعمل‌های جاری بانک مرکزی

با توجه به دستورالعمل‌های بانک مرکزی بانک‌ها می‌توانند سه گروه هزینه‌ها را به شرح ذیل جزو هزینه‌های قابل قبول در محاسبه کارمزد قرض‌الحسنه لحاظ نمایند.

۱. هزینه‌های پرسنلی- اداری تجهیز و تخصیص

یکی از هزینه‌های قطعی بانک‌ها، هزینه‌های پرسنلی و اداری مربوط به تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز می‌باشد. با مبنا قراردادن آمار و اطلاعات یک بانک دولتی در مقطع پایان اسفندماه ۱۳۹۲ می‌توان تجزیه و تحلیل ذیل را ارائه نمود.

- سهم درصد سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به کل سپرده‌ها: ۴/۹ درصد
- سهم درصد تسهیلات قرض‌الحسنه به کل تسهیلات پرداختی: ۵/۴ درصد

چنانچه ملاحظه می‌شود متوسط سهم درصد منابع و مصارف قرض‌الحسنه معادل ۵/۱۵ درصد می‌باشد. اگر فرض کنیم حجم نیروی کار و هزینه‌های اداری صرف‌شده برای سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز و تسهیلات قرض‌الحسنه با سایر منابع و مصارف بانک‌ها مساوی باشد، ۱ سهم ۵/۱۵ درصدی هزینه‌های پرسنلی–اداری (در مقطع پایان سال ۹۲) به عنوان هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه که بانک‌ها می‌توانند از قرض‌گیرندگان دریافت نمایند، برای بانک مورد مطالعه معادل ۵۹۰ میلیارد ریال می‌باشد. چنانچه این مبلغ را به درصد تبدیل کنیم و از تسهیلات اعطایی قرض‌الحسنه دریافت نمائیم، حداقل معادل ۴/۶ درصد تنها از این محل، بایستی از متقاضیان تسهیلات قرض‌الحسنه، کارمزد دریافت شود.

۲. هزینه‌های مرتبط با جوایز تجهیز منابع

در ماده ۶ قانون عملیات بانکی بدون ربا، اعطای جوایز به دارندگان سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به شرح ذیل مجاز دانسته شده است.

ماده ۶: بانک‌ها می‌توانند به منظور جذب و تجهیز سپرده‌ها، با اتخاذ روش‌های تشویقی، از امتیازات ذیل به سپرده‌گذاران اعطا نمایند:

الف) اعطای جوایز غیرثابت نقدی و یا جنسی برای سپرده‌های قرض‌الحسنه؛

ب) تخفیف یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد و یا حق‌الوکاله؛

---

۱. با توجه به خرد بودن منابع و مصارف قرض‌الحسنه، هزینه‌های پرسنلی و اداری صرف شده در این بخش به ازای هر واحد تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه، بیشتر از سایر بخش‌ها است، اما در این مطالعه یکسان شده است.

ج) دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات اعطایی بانکی.

بر اساس این ماده، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران بخشنامه‌هایی را برای تجهیز منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز به بانک‌ها ابلاغ می‌کند که آخرین دستورالعمل در این زمینه، دستورالعمل اعطای جوایز به سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز به شماره ۵۸۸۸۱ مورخ ۱۳۹۰/۳/۱۷ می‌باشد. مطابق ماده سه این دستورالعمل داریم: «حداکثر مبلغی که در هر دوره توسط هر مؤسسه اعتباری می‌تواند برای اعطای جوایز به صاحبان سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز اختصاص یابد معادل ۲ درصد متوسط حجم سپرده‌های مذکور در همان دوره می‌باشد».

بنابراین مطابق قانون و دستورالعمل مربوطه، بانک‌هایی که اقدام به اعطای جوایز می‌کنند، می‌توانند معادل ۲ درصد هزینه اعطای جوایز جهت جذب منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز لحاظ نمایند.

۳. هزینه مطالبات سررسیدگذشته، معوق و مشکوک‌الوصول بانک‌ها

بر اساس دستورالعمل طبقه‌بندی دارایی‌ها، بانک‌ها بایستی بابت مطالبات سررسیدگذشته، معوق و مشکوک‌الوصول، ذخیره‌گیری نمایند یا به عبارت دیگر هزینه‌ای بابت این تسهیلات ذخیره کنند که در هزینه‌های مؤسسه اعتباری ثبت می‌شود.

نسبت مطالبات غیرجاری به تسهیلات اعطایی در بخش قرض‌الحسنه معادل ۲۳ درصد بوده و برخلاف تصور، از نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات اعطایی بانک‌ها (به‌ویژه بانک مورد مطالعه) بالاتر است. بر اساس دستورالعمل طبقه‌بندی دارایی‌ها، ۵۰ درصد مطالبات مشکوک‌الوصول، ۲۰ درصد مطالبات معوق و ۱۰ درصد مطالبات سررسیدگذشته ذخیره‌گیری می‌شود که برای بانک مورد مطالعه، هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری در پایان اسفندماه ۱۳۹۲ حدود ۵۲ میلیارد ریال می‌باشد که از لحاظ درصدی حدود ۰/۵ درصد می‌باشد. به عبارت دیگر، هزینه‌های ذخیره‌گیری مطالبات غیرجاری بخش قرض‌الحسنه، حدود ۰/۵ درصد می‌باشد که لازم است به هزینه‌های سابق اضافه شود.

محاسبه کارمزد واقعی تسهیلات قرض‌الحسنه

– هزینه‌های پرسنلی و اداری تجهیز و تخصیص منابع قرض‌الحسنه پس‌انداز حدود ۴/۶ درصد؛

– هزینه جوایز سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز (بانک‌هایی که جایزه می‌دهند) حدود ۲ درصد؛

– هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری حدود ۰/۵ درصد.

حداقل کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه برای پوشش هزینه‌های تجهیز و تخصیص منابع حداقل ۵/۱ درصد برای بانک‌هایی که جایزه نمی‌دهند و ۷/۱ درصد برای بانک‌هایی که جایزه می‌دهند، خواهد بود.

مقایسه کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه دریافتی با کارمزد محاسبه‌شده

در حال حاضر مطابق بخشنامه کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بانک مرکزی، بانک‌ها حق دارند به میزان ۲/۵ تا حداکثر ۴ درصد کارمزد دریافت نمایند. اگر این رقم را با هزینه‌های واقعی مقایسه نماییم ۱/۱ درصد نسبت به بانک‌هایی که جایزه نمی‌دهند و ۳/۱ درصد نسبت به بانک‌هایی که جایزه می‌دهند کمتر است. به بیان دیگر نظام بانکی در شرایط کنونی نه‌تنها کارمزد واقعی را از متقاضیان تسهیلات وصول نمی‌کند، بلکه در واقع به آنان یارانه می‌پردازد.

محاسبه نرخ کارمزد واقعی در یک صندوق قرض‌الحسنه دولتی

بررسی صورت‌های مالی این صندوق مربوط به مقطع پایان اسفندماه ۱۳۹۱ نشان می‌دهد که مؤسسه تا پایان مقطع مورد بررسی مبلغ ۱۹,۵۹۶ میلیارد ریال تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخت نموده است. کارمزد دریافتی از این تسهیلات در سال ۱۳۹۱ مبلغ ۵۸۳ میلیون ریال می‌باشد که معادل ۳ درصد مانده تسهیلات است. جمع هزینه‌های پرسنلی و اداری این مؤسسه در مقطع مورد بررسی ۶۴۰ میلیارد ریال و هزینه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول در طی سال ۱۳۹۲ نیز ۲۲۲ میلیارد ریال می‌باشد که به ترتیب معادل ۳,۳ و ۱,۱ درصد کل مانده تسهیلات است. ازآنجاکه منبع اصلی مؤسسه برای پرداخت تسهیلات، سرمایه خود مؤسسه (حدود ۲۰ هزار میلیارد ریال) می‌باشد، مؤسسه نیازی به

تبلیغ و اعطای جایزه به سپرده‌گذاران نداشته و فاقد هزینه جایزه قرض‌الحسنه در ساختار هزینه‌های خود است.

علیرغم اینکه صورت‌های مالی این مؤسسه مبلغ سود خالص ۲۹۸ میلیارد ریال را در پایان اسفندماه ۱۳۹۱ نشان می‌دهد، بررسی اجزای تشکیل‌دهنده این سود نشان می‌دهد که نجات‌بخش مؤسسه از زیان عملیاتی به سود عملیاتی، سود کسب‌شده از محل اوراق مشارکت خریداری‌شده و نیز سپرده‌گذاری مبالغی در بانک‌های تجاری بوده است و کارمزد دریافت شده – حدود ۳ درصد مانده تسهیلات– کفاف هزینه پرسنلی، اداری و هزینه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول که بالغ بر ۴,۴ درصد مانده تسهیلات می‌باشد را نمی‌دهد.

هزینه مبادله اعتبار و کارمزد یا فلسفه وجودی بانکداری

در هر جامعه‌ای، بخشی از سرمایه‌های نقدی در دست افرادی قرار دارد که به دلایل مختلف، علاقه یا توان استفاده کارآمد از آن را ندارند. از طرفی، سرمایه‌گذاران باتجربه‌ای وجود دارند که سرمایه کافی در اختیار ندارند؛ در نتیجه، وجود مؤسسه‌هایی که بتوانند این دو گروه از افراد جامعه را به شکل امن، راحت و با هزینه‌های عملیاتی کم به هم مرتبط کنند و زمینه‌های لازم برای رشد سرمایه‌گذاری، تولید و رفاه جامعه را به وجود آورند، ضروری است. بانک‌ها به عنوان واسطه‌گر مالی، رسالت سنگین تجهیز و تخصیص منابع را بر عهده دارند و این مأموریت را می‌توان مهم‌ترین فلسفه وجودی بانک‌ها قلمداد کرد. فلسفه وجودی بانک‌ها در انجام سه تبدیل مهم به شرح ذیل قابل تحلیل و برای اقتصاد کشور و بازار کسب‌وکار اثربخش است. بانک بابت ارزش افزوده‌ای که در جامعه ایجاد می‌کند، قیمت آن را از مشتریان دریافت می‌کند. این موضوع در خصوص ارزش افزوده‌ای که بانک‌ها در اعطای وام قرض‌الحسنه ایجاد می‌کنند، صادق بوده و به نظر می‌رسد بانک‌ها می‌توانند قیمت آن را در قالب کارمزد دریافت نمایند.

الف) تبدیل اندازه (Size Transformation): با توجه به بهره‌گیری از تکنولوژی نوین، برای راه‌اندازی و تداوم فعالیت یک بنگاه اقتصادی، میزان منابع مورد نیاز بسیار فراتر از آن است که یک قرض‌دهنده بتواند تمام منابع آن را تأمین نماید؛ به عبارت دیگر قرض‌گیرندگان معمولاً حجم بالایی از منابع مالی را طلب می‌کنند، درحالی‌که

قرض‌دهندگان عموماً درآمدهای مازاد اندکی برای قرض‌دادن دارند. یکی از مهم‌ترین عملیات دارای ارزش افزوده بانک، تجمیع سپرده‌های اندک سپرده‌گذاران و اعطای تسهیلات با مبالغ بالا به مشتریان اعتباری برای سرمایه‌گذاری است که به این امر، تبدیل اندازه گفته می‌شود. مثال ساده این موضوع را می‌توان در تسهیلات مسکن جست‌وجو کرد.

ب) تبدیل سررسید (Maturity Transformation): معمولاً قرض‌دهندگان می‌خواهند هر زمان که نیاز داشتند، بتوانند منابع مالی قرض‌داده‌شده را از قرض‌گیرندگان بگیرند و نقدشدن و دردسترس‌بودن منابع مازادشان دارای مطلوبیت است؛ بنابراین ترجیح می‌دهند منابع خود را به صورت کوتاه‌مدت یا عندالمطالبه وام دهند. در مقابل قرض‌گیرندگان معمولاً می‌خواهند تا در دوره عمر پروژه یا سرمایه‌گذاری، دغدغه‌ای از بابت بازپرداخت منابع نداشته باشند تا بازگشت سرمایه‌گذاری روند طبیعی خود را طی نموده و از این طریق بازپرداخت منابع انجام پذیرد. بانک‌ها تسهیلات بلندمدت را با استفاده از سپرده‌های کوتاه‌مدت انجام می‌دهند که به این امر، تبدیل سررسید گفته می‌شود. تسهیلات بلندمدت مسکن مثال ساده‌ای از این تبدیل سررسید قلمداد می‌شود.

ج) تبدیل ریسک (Risk Transformation): قرض‌دهندگان معمولاً دارایی‌های کم‌ریسک را ترجیح می‌دهند، درحالی‌که قرض‌گیرندگان معمولاً منابع وام‌گرفته‌شده را با هدف تأمین مالی بنگاه و کسب سود در فعالیت‌های پرریسک استفاده می‌کنند. اگر قرض‌دهنده به صورت مستقیم منابع خود را در اختیار قرض‌گیرنده قرار دهد، ریسک نکول بالا می‌رود، اما اگر از طریق بانک این کار صورت پذیرد، به دلیل اینکه بانک‌ها سبدی از تسهیلات در بخش‌های مختلف با اخذ وثایق دارند، ریسک نکول پایین‌تری دارند. به این فعالیت مهم بانک‌ها «یک‌کاسه‌کردن وام‌ها (Pooling)» نیز گفته می‌شود.

با توجه به مطلوبیتی که وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در تعامل با نهاد بانک دارند، فلسفه وجودی بانک توضیح داده شد و لذا هر دو گروه ترجیح می‌دهند نسبت به پرداخت مبلغی به بانک برای دریافت این ارزش افزوده اقدام نمایند و خود به‌طور مستقیم قرض نگیرند؛ اما اگر در بازار کسب‌وکار اطلاعات کامل وجود داشته باشد و هیچ هزینه مبادله‌ای وجود نداشته باشد، وجود واسطه‌های مالی ضروری نخواهد بود (رک به: ماتیوس و تامپسون، ۱۳۹۲، ص۷-۵۴).

پرسش‌های اساسی در محاسبه نرخ کارمزد

بر اساس مبانی عقد قرض‌الحسنه، بانک فقط می‌تواند مزد کاری را که در تجهیز و تخصیص منابع انجام می‌دهد، از قرض‌گیرندگان دریافت نمایند. در اینجا چند موضوع مهم مطرح است:

اول: با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، قیمت تمام‌شده وام قرض‌الحسنه برای بانک‌ها حدود ۷/۱ درصد می‌باشد. آیا بانک‌ها باید این کارمزد را دریافت نمایند درحالی‌که می‌دانیم بخشی از این هزینه به جهت پایین‌بودن سطح کارایی بانک است، آیا قرض‌گیرنده بایستی هزینه عدم کارایی نظام بانکی را پرداخت نماید؟

دوم: بانک‌ها افزون بر هزینه‌های تجهیز و تخصیص، هزینه‌ای تحت عنوان ذخیره مطالبات غیرجاری دارند؛ به این بیان که نسبت مطالبات غیرجاری به کل تسهیلات، حدود ۱۰ است که رقم خیلی بالایی است. با توجه به اینکه مردم منابع خود را در قالب عقد قرض‌الحسنه پس‌انداز به بانک می‌سپارند، بانک‌ها وظیفه بازپرداخت اصل سپرده‌های پس‌انداز را به صورت عندالمطالبه دارند. اگر هزینه ذخیره مطالبات غیرجاری را لحاظ نماییم و نتوانیم این هزینه را تحت عنوان کارمزد از مشتریان اخذ کنیم، نظام بانکی نمی‌تواند با منابع و مصارف قرض‌الحسنه اداره شود و تجربه ۳۵ سال بانکداری بدون ربا و تجربه بانک‌های قرض‌الحسنه، این موضوع را تأیید می‌کند.

سوم: ازآنجاکه مبالغ تسهیلات قرض‌الحسنه متفاوت است، به‌طوری‌که امروزه در نظام بانکی از حداقل ۲ میلیون تا حداکثر ۳۰ میلیون تومان تسهیلات قرض‌الحسنه پرداخت می‌شود و از طرفی امکان محاسبه هزینه عملیاتی هر قراردادی به صورت مستقل وجود ندارد و بانک‌ها تنها هزینه کل سالانه مرتبط با بخش قرض‌الحسنه را به روشی که گذشت استخراج می‌کنند، سؤال این است که آیا بانک بایستی هزینه کل را به تعداد قراردادها سرشکن کند و اعلام نماید که هر قرارداد قرض‌الحسنه ـ با قطع‌نظر از اینکه گیرنده تسهیلات ۲ میلیون یا ۳۰ میلیون تومان قرض‌الحسنه می‌گیرد ـ این‌قدر هزینه یا کارمزد دارد؟ یا بایستی هزینه کل را به مبلغ قراردادها سرشکن نماید و بگوید هر ۱۰۰ تومان تسهیلات قرض‌الحسنه چقدر (چند درصد) هزینه دارد سپس ضرب در مقدار تسهیلات کند تا کارمزد هر قراردادی به دست بیاید؟

استفتائات*

با توجه به مطالب پیش‌گفته لازم است مسائل زیر از محضر مراجع معظم تقلید استفتا شود:

حضرت آیت‌الله‌العظمی .... دامت برکاته

۱. با توجه به اینکه (مطابق قانون عملیات بانکی بدون ربای ایران) سپرده‌های پس‌انداز ماهیت قرض دارند، بانک هم آن وجوه را به متقاضیان تسهیلات قرض می‌دهد، آیا گرفتن کارمزد برای پوشش هزینه‌ها که معمولاً بین ۲ تا ۴ درصد می‌باشد، جایز است؟

۲. بر فرض جواز گرفتن کارمزد، کدام‌یک از اقلام هزینه‌ای ذیل می‌تواند در تعیین نرخ کارمزد محاسبه شود:

- ≠ هزینه‌های پرسنلی بانک یا صندوق (مانند حقوق و مزایای مدیران و کارکنان بانک)؛
- ≠ هزینه‌های جاری بانک یا صندوق (مانند هزینه‌های آب، برق، گاز و حمل‌ونقل)؛
- ≠ هزینه‌های اجاره و تعمیر ساختمان، تأسیسات و ابزار کار مانند میز و صندلی و کامپیوتر و ...؛
- ≠ هزینه‌های تبلیغات برای جمع‌آوری وجوه جهت اعطای بیشتر قرض‌الحسنه به متقاضیان؛
- ≠ هزینه‌های اعطای جوایز به سپرده‌گذاران جهت تشویق برای سپرده‌گذاری؛
- ≠ هزینه‌های پیگیری قضایی مطالبات معوق؛
- ≠ هزینه‌های مطالبات سوخت‌شده (ذخایر الزامی که بانک بایستی نگهداری کند).

۳. بر فرض جواز گرفتن کارمزد، آیا بانک بایستی هزینه‌های کل را بر تعداد قراردادها سرشکن کند و بگوید هر متقاضی ـ با قطع‌نظر از مبلغ تسهیلات ـ باید ... ریال کارمزد بپردازد یا هزینه‌های کل را بر اساس مبلغ تسهیلات به صورت درصدی سرشکن کند و

*. در تحقیقات موضوع‌شناسی نتیجه نهایی تحقیق طراحی سؤالات شفاف و مشخص از مراجع تقلید می‌باشد که در این تحقیق نیز آمده است.

بگوید به ازای هر صد ریال تسهیلات، برای مثال ۴ ریال (۴ درصد) کارمزد دریافت می‌شود؟

۴. اگر در پایان سال مالی معلوم شود کارمزد دریافتی توسط بانک یا صندوق بیش از کارمزد واقعی بوده است، مازاد بر هزینه واقعی چه حکمی دارد؟ و آیا لازم است به گیرندگان تسهیلات برگردانده شود.

۵. اگر بانک به عنوان وکیل و کارگزار، وجوه مردم را در قالب سپرده‌های پس‌انداز جمع‌آوری کرده به وکالت از طرف صاحبان سپرده به متقاضیان قرض دهد یعنی بانک خودش قرض‌دهنده یا قرض‌گیرنده نباشد بلکه واسطه اعطای قرض از طرف صاحبان سپرده باشد گرفتن کارمزد چه حکمی پیدا می‌کند؟

منابع و مآخذ

۱. انصاری، بهرخ، صدر، سیدکاظم و عباس عرب‌مازار؛ «هزینه‌یابی عقود در بانکداری بدون ربا»؛ مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات چهارمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۲.

۲. بیدار، محمد؛ «بررسی کارمزد قرض‌الحسنه و شیوه‌های محاسبه آن در بانکداری اسلامی»؛ **معرفت اقتصاد اسلامی**، ش۷، ۱۳۹۱.

۳. تبریزی، میرزا جواد؛ **استفتائات جدید**؛ قم: انتشارات سرور، ۱۳۷۸.

۴. حرّ عاملی، محمدبن‌حسن؛ **وسائل‌الشیعه**؛ بیروت: مؤسسه آل‌البیت لإحیاء التراث العربی، ۱۴۱۳ق.

۵. حسینی سیستانی، سیدعلی؛ **توضیح‌المسائل**؛ تهران: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر، ۱۴۱۸ق.

۶. خامنه‌ای، سیدعلی؛ **اجوبه الاستفتائات**؛ ترجمه احمدرضا حسینی؛ تهران: الهدی، ۱۳۷۹.

۷. خرازی، محسن؛ «پژوهشی در اقسام بانک و احکام آن»؛ **فقه اهل‌بیت**، ش۴۳، ۱۳۸۴.

۸. خمینی، سیدروح‌الله؛ **استفتائات**؛ قم: دفتر نشر اسلامی، ۱۳۷۲ق.

۹. سبحانی، جعفر؛ **استفتائات**؛ قم: مؤسسه امام صادق﵇، ۱۳۸۹.

۱۰. شوکانی، محمدبن‌علی‌بن‌محمد؛ **نیل الأوطار من أحادیث سید الاخبار**؛ تحقیق عصام‌الدین الصبابطی؛ قاهره: دارالحدیث، ۱۴۱۳ق.

۱۱. صافی گلپایگانی، لطف‌الله؛ **توضیح‌المسائل**؛ قم: القرآن الکریم، ۱۴۱۴ق.
۱۲. صدر، سیدکاظم؛ «آثار اقتصادی رفتار و عقد قرض‌الحسنه»؛ مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات ششمین سمینار بانکداری اسلامی، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۴.
۱۳. عباسی، زهرا و سیدکاظم صدر؛ «محاسبه هزینه تسهیلات قرض‌الحسنه و مقایسه آن با سایر عقود اسلامی»؛ **اقتصاد اسلامی**، ش۱۹، ۱۳۸۴.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر؛ **استفتائات جدید**؛ قم: انتشارات مدرسة الامام علی‌بن‌ابیطالب علیه‌السلام، ۱۳۷۹.
۱۵. ملاکریمی خوزانی، فرشته؛ «بررسی فقهی اخذ کارمزد و ارائه تسهیلات به شرط سپرده‌گذاری در صندوق‌های قرض‌الحسنه»؛ **تازه‌های اقتصاد**، ش۱۳۲، ۱۳۹۰.
۱۶. ماتیوس، کنت و جان تامپسون؛ **اقتصاد بانکداری**؛ ترجمه علی سرزعیم؛ تهران: آریانا قلم، ۱۳۹۲.
۱۷. موسویان، سیدعباس؛ «طرحی برای ساماندهی صندوق‌های قرض‌الحسنه»؛ **اقتصاد اسلامی**، ش۱۶، ۱۳۸۳.
۱۸. موسویان، سیدعباس و فرشته ملاکریمی؛ **جریمه تأخیر تأدیه**؛ تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴.
۱۹. موسویان، سیدعباس و اکبر کشاورزیان؛ «بررسی مبانی فقهی و بانکی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه»؛ سومین همایش ملی پولی و بانکی صندوق‌های قرض‌الحسنه، بابل: دانشگاه مازندران، ۱۳۹۳.
۲۰. نوری، میرزاحسین؛ **مستدرک الوسائل**؛ قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ق.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیوست:

بسم‌الله الرحمن الرحیم

حضرت آیت‌الله‌العظمی ... دامت برکاته

با سلام و احترام و آرزوی طول عمر با برکت برای حضرتعالی و ضمن تقدیر و تشکر از دغدغه آن مرجع عالی‌قدر نسبت به صحت و مشروعیت معاملات بانکی، چند نکته را درباره ماهیت و نحوه محاسبه کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه به اطلاع می‌رساند. امید است با راهنمایی‌های حضرتعالی گام‌های بیشتری برای اطمینان از معاملات بانکی برداریم.

مبنای فقهی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور فتوای حضرت امام خمینی﵀ است که فرمودند: «پول گذاشتن در بانک و وام گرفتن اشکال ندارد و زیادی اگر حقیقتاً کارمزد باشد با توافق طرفین مانع ندارد، ولی بهره وام ربا و حرام است و با تغییر نام حلال نمی‌شود».

مبنای قانونی کارمزد تسهیلات قرض‌الحسنه بخشنامه بانک مرکزی در این زمینه است که دارد: «بانک‌ها می‌توانند حداقل ۲,۵ و حداکثر ۴ درصد بابت هزینه‌های اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه از متقاضیان، کارمزد دریافت کنند؛ مشروط بر اینکه این مبلغ بیش از هزینه‌های واقعی تسهیلات قرض‌الحسنه نباشد»؛ بنابراین همان‌گونه که ملاحظه می‌فرمایید ۴ درصد موضوعیت ندارد مهم هزینه اعطای تسهیلات است (این هزینه‌ها در حال حاضر بسیار بیشتر از ۴ درصد است).

هزینه‌هایی که نظام بانکی به عنوان هزینه‌های قابل قبول بخش قرض‌الحسنه شناسایی می‌کند عبارت‌اند از: هزینه‌های نیروی انسانی، اجاره و استهلاک زمین و ساختمان و تأسیسات، هزینه‌های جاری چون هزینه‌های آب، برق، گاز، تلفن و ...، هزینه‌های مربوط به تبلیغات برای جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت وام، جمع‌آوری اقساط و پیگیری‌های قضایی برای مطالبات معوق بخش قرض‌الحسنه است.

تسهیلات قرض‌الحسنه در نظام بانکی ایران به‌طور معمول با سررسیدهای یک تا پنج‌ساله است که اقساط آن طی ۱۲ تا ۶۰ ماه دریافت می‌شود و روشن است که هرچه تعداد اقساط تسهیلات قرض‌الحسنه بیشتر باشد، میزان کار بانک، هزینه‌های آن و کارمزد قرض‌الحسنه بیشتر خواهد شد؛ به این بیان که اگر قرض‌الحسنه یک‌ساله باشد کل هزینه‌های جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت وام، جمع‌آوری اقساط در همان سال پایان می‌پذیرد اما اگر وام دو یا چندساله باشد هزینه‌های مربوط به جمع‌آوری اقساط و پیگیری‌های قضایی برای مطالبات معوق

همچنان ادامه دارد. البته هزینه‌های سال‌های بعد کمتر از هزینه‌های سال اول است به همین جهت سامانه محاسبات کارمزد را طوری طراحی کرده‌اند که کارمزد سال‌های بعد کم و کمتر شود.

مطابق بخشنامه بانک مرکزی روش محاسبه و دریافت کارمزد برای قرض‌الحسنه با سررسیدهای متفاوت به قرار ذیل است. برای مثال:

اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۱۲ ماهه دریافت کند، تنها یک بار ۴ درصد و در مجموع ۱۲۰ هزار تومان جهت جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت وام و جمع‌آوری اقساط کارمزد می‌پردازد.

اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۲۴ ماهه دریافت کند، یک بار ۴ درصد برای سه میلیون تومان جهت جذب منابع قرض‌الحسنه، پرداخت وام و جمع‌آوری اقساط و یک بار ۴ درصد برای جمع‌آوری اقساط یک میلیون و پانصد هزار تومان و در مجموع ۱۸۰ هزار تومان کارمزد می‌پردازد.

همین‌طور اگر کسی سه میلیون تومان، تسهیلات قرض‌الحسنه با اقساط ۳۶ ماهه از بانک دریافت کند، یک بار ۴ درصد برای سه میلیون تومان و یک بار ۴ درصد برای دو میلیون و یک بار ۴ درصد برای یک میلیون و در مجموع ۲۴۰ هزار تومان کارمزد می‌پردازد.

بنابراین همان‌طورکه ملاحظه می‌فرمایید: اولاً، اگر قرض‌الحسنه برای یک سال باشد به اندازه یک سال کار دارد و به اندازه یک سال کارمزد دارد و اگر دو ساله باشد دو سال کار و کارمزد دارد و ... ثانیاً کارمزد سال‌های بعد گرچه ۴ درصد است اما نه ۴ درصد نسبت به کل تسهیلات، بلکه نسبت به مانده تسهیلات، در نتیجه نسبت به کل تسهیلات اگر دو ساله باشد در مجموع ۶ درصد و اگر سه ساله باشد در مجموع ۸ درصد خواهد بود یعنی هر چه سنوات بیشتر باشد میزان کارمزد کاهش می‌یابد.

در پایان ضمن تشکر مجدد از عنایت حضرتعالی نسبت به صحت و مشروعیت معاملات بانکی آمادگی خود را برای توضیح حضوری و بهره‌برداری از رهنمودهای حضرتعالی اعلام می‌داریم.